

**МАГДАЛЕНА АТАНАСОВА ПРЕД ЕМИЛ БАСАТ:
„ПОЛША ВИНАГИ Е БИЛА МОЯТА ДУХОВНА РОДИНА“**

Магдалена Атанасова е родена на 7 януари 1939 г. в София. Завършила е „Славянска филология – полонистика“ в Софийския университет. Повече от 50 години работи като преводач на обществено-политическа, научна и художествена литература от полски, руски и немски език за различни издателства – „Партиздат“, „Профиздат“, „Наука и изкуство“, „Народна култура“, „Народна младеж“, „Отечество“, „Атика“. Превеждала е и филми.

Ето част от преведените от нея книги:

Ярослав Ивашкевич. Игуменката Йоана. Новела. София: Народна култура, 1965.

Юлиян Стрийковски. Гласове в тъмнината. Роман. София: Народна култура, 1966.

Лео Таксил. Забавно евангелие или животът на Исус. София: БКП, 1968 (превод от руски).

Аркадий Фидлер. Риби пеят в Укаяли. Пътепис за Амазонка. Варна: Държавно издателство, 1969.

Алфред Шклярски. Томек при изворите на Амазонка. Роман. София: Народна култура, 1971.

Христофор Колумб. Дневници. Варна: Държавно издателство, 1972.

Михал Рушинек. Земята на Коперник. София: Наука и изкуство, 1972.

Лешек Пророк. Полски морски новели. Антология. Превод: Б. Биолчев, М. Методиев, М. Атанасова. Варна: Държавно издателство, 1972.

Роман Братни. Три поколения. Роман. София: Народна култура, 1974.

Леонид Талига, Станислав Талига. Самотният рейс на „Опти“. Околосветско пътешествие. Варна: Г. Бакалов, (б-ка „Нептун“), 1976.

Василий Аксъонов. Любовта към електричеството. София: Партиздат, 1978, (превод от руски).

Богдан Чешко. Поколение. Роман. София: Народна младеж, 1978.

Станислав Лем. Сенна хрема. Роман. София: Отечество, 1979.

Тадуеш Холуй. Личност. Роман. София: Партиздат, 1980.

Едвард Стахура. Секиразада или зимата на горските хора. София: Народна култура, 1980.

Владислав Реймонт. Обетована земя. Роман. София: Профиздат, 1981.

Станислав Лем. Високият замък. (Автобиография). София: Отечество, 1986.

Станислав Лем. Избрани фантастични произведения в 2 тома. Колектив преводачи. София: Народна младеж, 1988.

Бруно Шулиц. Канелените магазини. Санаториум „Клепсидра“. София: Народна култура, 1990.

Новият немски правопис. Речник. Кратка граматика. София: Атика, 1996 (превод от немски).

Бруно Шулиц. Канелените магазини. София: Аквариус, 2017 (второ издание).

Бруно Шулиц. Канелените магазини. Санаториум „Клепсидра“. София: Аквариус, 2017 (второ издание).

Превеждала е и редактирала книги на и за Ленин, Маркс, Енгелс, на Ян Шчепански, Т. Ярошевич, речи на В. Ярузелски, Дън Сяо Пин, Е. Герек, очерци за Громико, Горбачов, История на КПСС, СИВ, НАТО, трудове по социология, философия, политикономия, участвала е със свои преводи в различни антологии...

Тази анкета не би станала възможна без подкрепата от страна на поетесата, преводачката и издателката Даря Хараланова, която не само ме свърза с Магдалена Атанасова, но и служеше за посредник помежду ни, за което и благодаря.

Тримата се срещаме на 12 юни 2017 г. в едно софийско заведение. Магдалена Атанасова бе с късо подстригана коса, с дънки и кецове, с живо изражение – леко напрегнато и иронично, у нея имаше нещо дръзко, „хлапашко“, предизвикателно и в същото време много мило и ранимо. С поглед, който ви изучава, преценява, тя винаги е нащрек, с пъргава мисъл. Живее на село край София, превежда си там, рядко си идва в града, повечето време е в градината си – работи всеки ден физическа работа и това я поддържа в добра форма. Дадох ѝ въпросите си и след време тя ми отговори.

(Е. Басат)

Ето нейния разказ:

В нашия род хората имат практични професии, по-надалеч от литературата, и наричат книгите прочитни. Освен може би един вуйчо, който не обичаше отгъпканите пътеки и поради това, изглежда, бе попаднал и в затвора като анархист. Та той всъщност бе натрупал доста книги, цяла съкровищница, и тя стана за мен пещерата на Али Баба. Представете си стая, пълна със струпани на камари книги, полуразпаднати, полуизгнили след едногодишен престой под земята, щастливо възкръснали и намерили най-благодарния си читател – едно 5–6-годишно дете, олицетворение на абсолютната *tabula rasa*. Спомням си фототипните издания на „Рибния буквар“ и „Житие и страдание грешнаго Софрония“, а делът на френската литература издаваше у вуйчо ми възторжения франкофон. На около шест години попаднах в компанията на „Анета и Силвия“, но признавам, че или нищо не разбирах, или разбирах превратно и това ме изпълваше с неопикуем ужас. Ромен Ролан обаче беше нищо, просто малко мъгляв в сравнение с Даниел Дефо, който направо ме смаза с историята на „Мол Фландърс“. Слава Богу, скоро попаднах на Любен Мелнишки и този истински чародей сякаш ме хвана за ръка и ме поведе по широкия свят, за да ми покаже колко хубав и добър може да бъде той. Зарази ме с бацила на пътешествието и приключението, но за жалост бях закъсняла. Светът около нас се стесняваше, притиснат от стени и железни завеси.

Как станах полонистка и откъде дойде любовта ми към полската литература? Всъщност полонистиката дойде като „наказание“ за моето хитруване. Искях да следвам българска филология и да стана учителка, а после – ако е рекъл Господ – да се занимавам с психология на литературното творчество. Второто беше моя тайна мечта, която не бях споделила дори с баща ми. Той определено беше против идеята да ставам учителка и за да го успокоя, реших да замажа работата, като напиша на първо място

„Славянска филология“. Нямах никаква представа за ротационния принцип и за това, че онази година се е падала полонистика. За Полша знаех доста, включително още от времето на моя приятел Любен Мелнишки.

В университета започнахме да учим полски от а-бе и все едно, че сме се върнали в училището, та всяка сутрин имахме полски от седем до девет. Преподавателката ни Тереса Домбек, с която имахме невероятен и съвсем незаслужен късмет, беше по-съннена и от нас. На всичко отгоре забелязах, че щом се стигне до превеждане, тя автоматично казваше: „пани Магдалено“. Един ден не издържах и я попитах: „Защо?“. Отговорът: „Защото от вас научавам повече думи“ ми даде храна за размисъл. Изобщо не бях помислила за нейните мъки. Едновременно с нас и тя учеше чужд език – български. А откъде са се взели „повече думи“ у мен? Вероятно от западния диалект, който по стечение на обстоятелствата, поради продължителния престой при баба ми, бях усвоила добре още преди да се запозная с книжовния език. Дотогава знаех, че този говор е близък до сръбския, но някак не бях осъзнала родството му с полски, тъй като то е по-скоро семантично, вътрешно.

Това беше първата ми среща с понятията превод и преводачество. Но както си бях съннена в ранните часове, аз изобщо не и отдадох някакво значение, не я свързах със собственото си развитие. Освен това у нас съществува всеобщо, неоспоримо и неоспорвано убеждение, че всеки, който е учил (дори недоучил) чужд език, е не потенциален, а готов преводач, нали? Пак добре, че сега в курса на университетското обучение са застъпени теория и техники на превода. Нещо непознато за предишните поколения. Ние ставахме преводачи на принципа „и сам войнът е воин“. Ето как се случи с мен. Озовах се в софийско издателство с назначение: редакционен секретар и стажант-редактор. Думата „преводач“ изобщо не се споменава. До 14 часа съм редакционен секретар, регистрирам и „движа“ ръкописи, срещам се с автори и преводачи и т.н. След като всички си тръгнат, аз оставам – да работя за себе си, по-точно върху себе си. Отделям преводните от оригиналните ръкописи и се заемам с първите. Сверявам поправките на редактора с руския оригинал и по този начин успявам да си избира двама редактори. Това са моите хора, от тях ще се уча. Сверявам точните им попадения с оригинала, но обръщам внимание и на неточните и търся причините. Водя си записки (ще изпиша сума тефтери!). И така прехвърлям дебели папки до вечерта. Дни и месеци наред. За протокола: уча се от двама мъже, и двамата юристи. Къде и как са изучавали руски не знам. Тяхна си работа. Аз имам зад гърба си руското училище и московските учители, преподавали ни в него. Новите ми учители – в превода и редактирането – ми водят с много точки в общата култура, в специфичните техники и вероятно в сивото вещество. Но вече разбирам, сама за себе си откривам, че в тази работа повече тежи езикът, на който се превежда. И лека-полека се доближавам до голямата истина, че да преведеш една книга значи – ни повече, ни по-малко – да я напишеш отново на друг език. От тази формулировка ми се изправя косата. Изтръпвам от огромната отговорност – вече не пред читателя, а пред автора. В края на краищата това е неговото творение, писано с кръвта от сърцето му, и ти трябва да пипаш с умение, точно, твърдо – но и нежно. За да не го нараниш.

С преводите от полски беше по-добре – имах си учител, когото мога да нарека и ментор. Имам предвид уважавания и с големи заслуги в популяризирането на полската

култура у нас Димитър Икономов. По негово предложение участвах в превода на „Спомени за майката“ заедно с Катя Воденичарова и Виолета Боянова. Това всъщност не беше истинска художествена литература, а по-скоро литературна обработка. За начинаещи преводачи каквито бяхме с Виолета Боянова, си беше голямо изпитание. Особено преводът на битова лексика от една отминала епоха. Така или иначе вътрешното ми чувство винаги е определяло като мой пръв превод „Игуменката Йоана“ от Ярослав Ивашкевич. Рядко се случваше да не спорим с Димитър Икономов, и то упорито, ожесточено, неотстъпчиво. Сега си мисля, че причината е била главно във възрастта или по-точно в произтичащия от нея различен житейски опит. Какво ли не бих дала да се върне времето назад, за да го уверя, че вече успявам – без буквализъм – да остана на милиметри от автора, както той би искал. (Плашилото на буквалния превод винаги ме е преследвало като отрицание на проникновения, съпреживян превод.) Е да, за тази микроскопична стъпка напред ми трябваше цял един живот.

От първите години като преводач помня нещо, което и сега ми се вижда странно. Обикновено хората се оплакват, че им липсва, губи им се точната дума. При мен обратно – оттогава и досега в ума ми изскачат по няколко думи наведнъж и проблемът е коя да избира. Не зная коя от двете ситуации е за предпочитане.

Когато става въпрос за превода като преживяване, си спомням за времето, когато превеждах телевизионни филми, и особено онези за един полски сериал с място на действието Шльонск, или Силезия. Това беше невъобразима смесица от полски и немски, която не можеш да предадеш нито на шопски, нито на родопски. Избрах тактика на лавиране с някакъв просторечив вариант, съдържащ от всичко по малко. Когато превеждах филми, имах навик да крача напред-назад и да произнасям репликите на глас. Защото ако не ги изпробваш сам, как ще ги предложиш на актьорите, които имат много по-верен усет за говоримата реч. Улавяла съм се, че и в други текстове разигравам някои възлови положения. Например едно признание в любов или последните думи на умиращ човек. Трябва да видиш картината, да се поставиш в нея, иначе дори само един фалшив тон или интонация може да срина целия мизансцен. Или да вземем така наречените малки движения (понякога ги наричам „ремарки“): мърдане на пръстите, въртене на очите, на шията, привеждане, приклякане и т.н. Тези описания затрудняват преводача много повече от пейзажа, според мене. Затова се опитвам сама да ги изпълня, да се движа като героя, да видя възможно ли е. И чак тогава търся съответствие. Така че превеждането като действие е не само интелектуално и емоционално преживяване, емпатия, но стига дори до жестомимика и пълно обсебване. Няма да открия Америка, ако кажа, че е начин на съществуване.

Какъв трябва да е един преводач, за да е добър? Тук няма място за милост: и той самият, и другите трябва да са убедени, че е роден за това. Подадене да има. Дарба. Нататък всичко е постижимо. А ако имаше преводачески декалог, първата заповед щеше да гласи: „Съмнявай се във всичко“. Разлиствай речници и енциклопедии дори за неща, в които никой не се съмнява. Освен теб.

За съжаление не познавам работата на новата генерация преводачи от полски. Но определено може да се говори за школа в превода от полски у нас. Дори само като изброим имената на Димитър Икономов, Методи Методиев, Малина Иванова, Лилия Рачева, Иван Вълев, Димитрина Буковска, можем да почувстваме внушителността на

това присъствие, силата на една творческа общност и несекващия интерес към полската литература и култура. Не че няма какво още да се желае, но е добре да не се забравя постигнатото.

Питате какво се промени през годините, какво се изгуби. Изгубихме скъпи хора. Изгубихме амбициозната, несломима Малина Иванова, големия преводач, добрия човек, приятеля Методи Методиев. Ние наистина бяхме една общност, смея да кажа – група приятели. Търсехме се, помагахме си, обичахме се, понякога злословехме един за друг и си завиждахме. Всяка интелектуална дейност е занимание самотно. И все пак не си струва да се лишаваме от колегиална близост. Това бих искала да кажа на младите преводачи.

Въпреки че принадлежа към старото поколение, аз със две ръце гласувам за новото време. С всичките му недъзи, за които е излишно да говорим тук. Не вярвам, че съдбата на преводача много се е променила и вече не е принуден да приема каквото му предложат. Надявам се днес да има по-широко поле за неговата инициатива в сравнение с времето на плановото книгоиздаване. Тогава нещата се решаваха „горе“. Спомням си за един смешно-тъжен случай. В голямата съветска книжарница на ъгъла на бул. „Руски“ и ул. „Раковски“ с изненада зърнах едно полско заглавие, за което се борех от дълго време. Мъчех се да убедя началството, че заглавието има качества да стане хит, и издаването му на руски можеше да ми помогне. Трябва да поясня, че в полската съпротива през войната действат разнородни сили: има Армия Людова, която е „нашата“, и Армия Крайова на емигрантското правителство в Лондон. А въпросната книга разкрива конфликти между двете крила. Трескаво запрелиствах книгата, дано зърна името на персонажа, който прави разкритията. Напразно. Платих на касата, за да продължа търсенето на спокойствие. Излишно беше. Книгата се оказа ампугирана, изтръгната бе цяла една сюжетна линия, от въпросния персонаж нямаше и помен. За мен книгата е като живо същество. Бях потресена. А сега вече ще отговоря на въпроса какво не може да си позволи един преводач. Да участва в такава мерзост.

Всеки следва своя път, реализира собствените си способности и възможности. Което не ни пречи понякога тайно да завиждаме на целеустремени личности като проф. Цеко Торбов, който извърши истински научен подвиг, посвещавайки се всецяло на Кант. Има особена красота в такъв живот, отдаден на висока цел. А в подножието на този пиедестал се трудят такива като мен, които откриват красота и в други неща, например разностранност и разнообразие. Прежеждала съм разнородна литература – обществено-политическа, философска, художествена. Като редактор в „Партиздат“ участвах в последното издание на съчиненията на В. И. Ленин. На първите шест тома дори съм контролен редактор. Винаги съм проявявала интерес към политическата проблематика, смятам, че политиката е съществена част от живота на всеки човек независимо дали го съзнава или не. Подобно е положението с философията. Без да се връщаме в далечните векове, когато философията е приютявала под крилото си цялото човешко знание, и днес можем да я открием на най-неочаквани наглед места, например в книгите на Станислав Лем, които само по форма са научна фантастика, а по същината си – философия. Същото се отнася и за великия Айзък Азимов. Подобни нагласи откривам и у Бруно Шулц и си мисля, че ако беше оцелял, сигурно щеше да пише супермодерна фантастика.

Специално трябва да се спра на Владислав Реймонт и неговата „Обетована земя“. За този превод бях принудена да променя съществено начина си на работа. Първоначалното натрупване на капитала и създаването на мощна текстилна индустрия в Лодз в края на XIX век най-общо е темата на произведението. Наложи се месеци наред да се подготвям за превода, изучавайки задълбочено текстилните технологии от зората на капитализма. В противен случай процесът на превода може да се изроди в подреждане на пъзел или мозайка от думи.

По-специална подготовка, този път от емоционално естество, изискваше и преводът на „Секиразада, или зимата на горските хора“ от Едвард Стахура, полския поет с китара. Това впрочем е единствената му прозаична творба, заради превода на която ми бе нужно да отида на място, да се срещам и да разговарям неведнъж със семейството му след неговата трагична смърт.

Така стигаме до болезнената, мъчителна история с Бруно Шулц.

Защо толкова късно? За да го издадем на български, в издателство „Народна култура“ трябваше да дойде широко скроен човек като Вера Ганчева. След това започнаха трудностите с превода. А наслояващото се у мен чувство за вина заради забавянето на работата ни най-малко не я ускоряваше. И така се стигна до драматичната 1990 година, когато на никого не му беше до литература с лек декадентски лъх. Помним колко потискащ беше моментът и в какъв гротескно излишен лукс се превърна появата на Бруно Шулц тъкмо тогава. Отпечатани престъпно зле на хартия, която не е дори вестникарска, с невзрачно оформление, „Канелените магазини“ просто бяха обречени на забравя. Трябваше наистина да се стигне до сегашната изключително благоприятна конфигурация от обективни и субективни фактори, за да може този прекрасен творец да заеме полагащото му се място. Нещо повече, убедена съм, че едва днес започва истинският му път към сърцата на четящите хора в България.

За Шулц тепърва ще се пише. Тук ще се опитам само да отговоря на въпросите за специфичните езикови и стилистични проблеми и за невероятното богатство на неговия език. Две думи за неговия натюрел. Архитект и художник по образование, изключително интелигентен и деликатен наблюдател по природа, Бруно Шулц, пишейки, рисува човешки образи, поведение и дори съдби. В своите новели той е сътворил цяла галерия нежни акварели, от които лъчи добротата на едно голямо сърце. Как се превежда такава „рисувана“ литература, която на места носи и музикален подтекст? С отговорите си вероятно ще разбуня духовете, наясно съм, че моето виждане клони към някаква „интуитивна“ школа в превода. Не съм първият преводач, изпадал в отчаяние от невъзможността да влезе в контакт с автора. Ето признах си, такова беше началото. Изобщо не знаех откъде и как да подхвана текста. И колкото да се намирам на работа, започнах да превеждам механично дума по дума, без дори да пипна словоредата. Сякаш съставях кръстословица. Той наистина извикваше у мен представа за непознат механизъм, който трябва внимателно да разглобя. Така за няколко часа (!) преведох един пасаж. Трябва обаче да отбележа, че на ниво дума превеждах с цялата си възискателност. Но само толкова. Не погледнах какво се получава, докато не стигнах до края на пасажа. Когато го прочетох, бях силно учудена. Той явно ме беше допуснал до себе си. Не съвсем, но достатъчно, за да не се откажа. Не трябваше обаче дори на милиметър да се отклонявам. Така се хванах като слепец за

тояга и продължих пипнешком да напредвам, изнемогваща най-вече от безумно бавното темпо. При такова пълзящо придвижване най-естественото нещо е да научиш текста наизуст. Така той е неотстъпно с теб, разположен удобно в мозъка ти, и няма нищо против да си играеш с него, да го обръщаш наляво, надясно. Всичко ти позволява, само да не си отклоняваш вниманието от него. И това ако не е специфика!

Какво съм изпитвала докато го превеждах? За да бъде честна, ще отговоря само какво изпитвах през лятото, докато превеждах добавените четири разказа. Между другото мозъкът ми е бил така трениран, че след пауза от близо 30 години автоматично включи на работната схема, която вече описах. Изпитвах гнетяща болка, защото вече знаех какъв е бил неговият край и че това са последните неща, които ще прочетем от него. Задушавях се от мъка, когато с всеки следващ ред се убеждавах, че той е не просто огромен талант – той е гений.

Що се отнася до езика, окончателният вариант не беше единствен. Имаше още два, напълно хармонизирани, но на друг лад. Спечели леко архаизираният в стила на българския символизъм. Все пак и Шулиц и символистите са от едно и също време. Изборът беше лесен: просто го оставих да зазвучи. Ето, че отново сме при „интуитивната“ школа.

Напоследък съм много чувствителна на тема Полша. Това, което изпитвам, е носталгия. Когато престанах да превеждам от полски, не я изгубих от очи, нито я откъснах от сърцето си. Полша винаги е била моята духовна родина. И такава ще остане.

Харесва ми новият силует на Варшава, аранжиран с цял ансамбъл от небостъргачи за баланс на „подарения“ Дворец на науката и културата. Липсват ми паркът „Лаженки“ и Желазова вола. Всичко полско ми липсва.

Интервюто е част от книгата на Емил Басат „За Полша с любов. Българските гласове на полската литература“ (София: Парадигма, 2018) и е любезно предоставено от автора за публикуване на сайта на СПБ във връзка с юбилея на М. Атанасова.